

УДК 347.77.01

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ»: АЛГОРИТМ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Гордієнко С.Г.

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та господарського права ФСП НТУУ «КПІ»

Предлагается методика, или способ и характерные особенности определения экономико-правового понятия «интеллектуальная собственность».

The method, algorithm, or method definition and characteristic features of economic and legal concept of «intellectual property».

Пропонується методика, алгоритм, або спосіб та характерні особливості визначення економіко-правового поняття «інтелектуальна власність».

Ключові слова: поняття, категорія, власність, розум, винахід, творчість, мислення, розумова діяльність, нові знання, раціональне пізнання, духовність, свідомість, виключні права, продукт розумової праці, наукове досягнення, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність.

На переконання автора, одним із основних питань побудови ефективної стратегії та тактики забезпечення захисту об'єктів інтелектуальної власності державними та недержавними органами і організаціями від протиправних зазіхань є нормативно закріплене у єдиному законі України поняття «інтелектуальна власність». Останнє сприятиме кодифікації законодавства держави з усього комплексу питань стосовно забезпечення захисту інтелектуальної власності України.

Більше ніж півсотні посилань майже на 30 джерел, свідчить, що визначена автором наукова та практична проблема є невирішеною навіть у першому наближенні, що реально свідчить про її складність і необхідність розв'язання за використання потенціалу системного методу.

Основною метою роботи автором вбачається визначення поняття «інтелектуальна власність» шляхом аналізу і синтезу системоутворюючих і споріднених йому понять за використання визначеної автором системи правил.

Як визначають основні нормативні акти державних органів влади та управління до основних чинників, що визначають їх пріоритетні завдання у захисті національних інтересів від протиправних спрямувань в сучасних умовах, відносяться: спрямованість дій окремих організацій та окремих осіб на отримання відомостей, які захищаються державою, з метою здійснення відповідного впливу на зовнішню та внутрішню політику України; необхідність сталого розвитку економічного, науково-технічного та оборонно-промислового потенціалу держави; витік інтелектуального та наукового потенціалу за межі України та в інші сфери життєдіяльності, в тому числі висококваліфікованих фахівців оборонного комплексу в «проблемні» країни; наявність умов для несанкціонованої передачі

інформації, що становить різного характеру «таємниці», та конфіденційної інформації, яка є власністю держави, і витік якої може завдати шкоди інтересам України; необхідність захисту економічного, науково-технічного та оборонно-промислового потенціалу держави; потреба у захисті фінансово-економічної, енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки, інтелектуальної власності та технологічної безпеки; реальні загрози збереженню та захисту інформації з різними грифами обмеження; потреба у координації цієї діяльності в Україні.

На ці органи, в першу чергу покладено захист комерційної та іншої визначеної законом таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України, організацію і проведення заходів щодо виявлення спрямувань та обмеження доступу представників іноземних держав та елементів, які мають кримінальне та інше протиправне забарвлення до об'єктів інтелектуальної власності – інформації з грифами обмеження у доступі.

Отже, до компетенції таких державних структур України відноситься забезпечення захисту інформації, як з обмеженим доступом так і відкритої, яка є інтелектуальною власністю.

Як нами вказувалося у попередніх своїх публікаціях, одним, чи не найважливішим завданням нами вбачається визначення власної позиції стосовно понятійно-категоріального апарату, який позначає інтелектуальну власність та суміжні з нею поняття. Змістовно-правильне розуміння інтелектуальної власності дасть обґрунтовані підстави до обґрунтованого визначення завдань державних та недержавних органів та установ у

забезпеченні захисту інтелектуальної власності.

Звичайно, що в першу чергу слід визначитися з такою економічною категорією, як власність. З цього приводу автором проаналізовано масив енциклопедичної літератури та законодавчих актів, що стосуються термінології та змістовного розуміння власності та інтелектуальної власності. Для цього наведемо ряд визначень, що на наш погляд стосуються вказаної теми, які у деяких випадках були свідомо скорочені автором.

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [20, ст. 41]. Власність включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній [19]; означає майно будь-якого типу, рухомого чи нерухомого, матеріального чи нематеріального, а також будь-які документи або правові інструменти, що демонструють, можуть демонструвати, або що стосуються права власності або інших прав на таке майно [21]; означає активи будь-якого роду, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, відчутні або невідчутні, а також юридичні документи або акти, які посвідчують право на такі активи або участь у них [18]; включає гроші та всі види рухомого чи нерухомого майна, матеріальної чи нематеріальної власності, а також включає будь-яке право на таку власність [11]; в звичайному значенні цього слова, розуміють суспільні відносини, що історично склалися, щодо привласнення або розподілу речей, матеріальних предметів, які й є об'єктами власності [16, с. 21].

Поняття власності — це економічна категорія, за допомогою якої характеризуються відносини між людьми та їх колективами у процесі виробничої діяльності з приводу привласнення матеріальних благ. Власність - це конкретні, історично обумовлені суспільні відносини окремих індивідів та їх колективів з приводу привласнення засобів і продуктів праці шляхом усунення від них усіх інших осіб.

Як науковий термін, власність вживається в економічному і юридичному значенні. В економічному — це привласнення матеріальних благ окремими суб'єктами, в юридичному - це розмежування «мого» і «чужого», це панування власника над річчю і можливість користуватися і розпоряджатися нею, незалежно від інших осіб .

Як юридична категорія власність зводиться до права власності, оскільки економічні відносини власності регулюються природним правом за законодавством. Зміст права власності складається з трьох елементів: права володіння, права користування і права розпорядження матеріальними благами (майном, речами) [25, с. 247].

Власність, історично визначена суспільна форма присвоєння матеріальних благ, поперед усього засобів виробництва. Характером власності на засоби виробництва визначається тип виробничих відносин [27. с. 1232]; 1. Майно, що належить особисто кому-чому-небудь. 2. Майно, що належить особисто кому-чому-небудь із правом розпоряджання [23, с. 730]; суспільні відносини, що характеризують розподіл (присвоєння) речей як елементів матеріального багатства суспільства між різними особами (окремими індивідуумами, соціальними групами, державою), що історично розвиваються) [7, с. 372].

Власність профспілкових і інших громадських організацій, у СРСР - майно (підприємства, будинки, споруди, санаторії, будинки відпочинку, палаци культури, клуби, стадіони і піонерські табори з їх устаткуванням, культ.-просвіт. фонди і т.д.), що належить цим організаціям і необхідне їм для здійснення статутних завдань. Одна з форм соціалістичної власності [27, с. 1314].

Як бачимо з низки енциклопедичних та законодавчих визначень, досить простий на перший погляд та абсолютно зрозумілий для кожного термін таким насправді не є. Власність у визначеннях як правило характеризується такими елементами: власність будь-якого виду; майно будь-якого типу; активи будь-якого роду; гроші та всі види рухомого чи нерухомого майна; суспільні відносини; суспільна форма привласнення матеріальних благ; будь-яке майно, будь-яка власність тощо.

Отже **власність** – це будь-яка матеріальна, чи нематеріальна субстанція (річ), яка належить юридичній чи фізичній особі.

Очевидно, що те ж саме стосується і терміну інтелектуальна власність.

У загальноповживаному розумінні інтелектуальна власність — це права на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та інших сферах, які є об'єктом цивільно-правових відносин у частині права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, які, будучи благом нематеріальним, зберігаються за його творцями і можуть використовуватися

іншими особами лише за узгодженням з ними, крім випадків, зазначених у законі.

Наукова діяльність - інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Науково-технічна діяльність - інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Науково-педагогічна діяльність - педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю.

Фундаментальні наукові дослідження - наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку [13, ст. 1].

Наукова та науково-технічна діяльність в системі правоохоронних органів є інтелектуальною цілеспрямованою творчою роботою, що здійснюється у формі фундаментальних і прикладних наукових досліджень та спрямовується на одержання і використання нових знань стосовно функціонування правоохоронної системи у державі та забезпечення виконання покладених на неї завдань і функцій [26].

Інтелект — це здатність до мислення, раціонального пізнання. Отже, інтелектуальна творчість — це і є розумна діяльність, адже діяльності без розумного осмислення бути не може, тому що творити здатна тільки людина, наділена розумом. Однак визначення «інтелектуальна творчість» часто вживається в ширшому розумінні [16, с. 18]; здатність мислення, раціонального пізнання. Латинський переклад поняття нус («розум»), тотожний йому за змістом [27, с. 495]; розум (у 1 знач.), розумова здатність, розумовий початок у людини [23, с. 244]; здатність мислення, раціонального пізнання, на відміну від таких, напр., щиросердечних здібностей, як почуття, воля, інтуїція, уява і т.п. [2, с. 311]; здатність мислення, раціонального пізнання. Латинський переклад давньогрецького поняття нус

(«розум»), тотожний йому за змістом [1]; здатність мислення, раціонального пізнання. Латинський переклад давньогрецького поняття нус («розум»), тотожний йому за змістом [7, с. 496].

Інтелектуальний - розумовий, духовний... [6, с. 395]; 1. Див. інтелект. 2. Розумовий, духовний; з високо розвитим інтелектом [23, с. 244]; лат. духовний, розумовий, розумний, протилежний, речовий, плотський, тілесний, почуттєвий [28].

Розум - характеристика здатності мислення і розуміння. В історії філософії — те ж, що розум, дух; переклад з давньогрецького філософського поняття нус (лат.— інтелект) [5, с. 9]; здатність мислення і розуміння. В історії філософії — те ж, що розум, дух; переклад з давньогрецького поняття нус (лат.— інтелект) [27, с. 1385]; здатність людини мислити, основа свідомого, розумного життя... [23, с. 820]; загальна назва пізнавальної і заключної здатності людини, здатність мислити; ... у точному значенні розум або зміст, є прикладна, повсякденна частина цієї здатності (ratio, Verstand), нижча ступінь, а вища, відвернена: розум, (intellectus, Vernunft)... [28]; здатність мислення і розуміння. В історії філософії - те ж, що розум, дух; переклад давньогрецького поняття нус (лат. — інтелект) [7, с. 525]; у процесах сформованої свідомості самоспостереження розрізняє три основних групи явищ: 1) сприйняття і їх інтелектуальну переробку, 2) зміни емоційної рівноваги; 3) вольові імпульси... [8].

Інтелектуальна власність - виключні права на результати інтелектуальної діяльності [22]; включає авторські і суміжні права, товарні знаки, географічні вказівки, промислові креслення, патенти, проекти топології інтегральних схем і охорону необнародованої інформації [10]; юридичне поняття, що охоплює авторське право, права, що відносяться до діяльності артистів-виконавців, звукозапису, радіо- і телевізійним передачам, винахідницьке і патентне право, право на наукові відкриття, права на промислові зразки, товарні знаки, фірмові найменування (фірму) і комерційні позначення, захист від несумлінної конкуренції, а також всі інші права, що відносяться до інтелектуальної діяльності в області виробництва, науки, літератури та мистецтва [2, с. 311]; юридичне поняття, що охоплює авторське право, винахідницьке право й ін. права, що відносяться до інтелектуальної діяльності. У 1967 підписана Міжнародна Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності [27, с. 495]; продукт будь-чий

розумової праці, що охороняється законом [23, с. 244].

Інтелектуальна власність — у міжнародних угодах, а також у законодавстві деяких держав умовний збірний термін. Включає права, що відносяться до літературних, мистецьких і наукових здобутків, виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач (тобто авторські права); наукових відкриттів, винаходів і ін. прав, пов'язаних з різними видами промислової власності, а також із захистом від несумлінної конкуренції [29, с. 126].

Інтелектуальна власність - умовний збірний термін. Включає права, що відносяться до літературного, художнього і наукового добутоків, виконавській діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійним передачам (тобто авторські права); науковим відкриттям, винаходам і іншим правам, зв'язаним з різними видами промислової власності, а також із захистом від несумлінної конкуренції. У 1967 підписана Міжнародна конвенція про устанovu Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Російське агентство інтелектуальної власності (РАИС) при президенті Російської Федерації створене в 1992 [1]; ... умовний збірний термін. Включає права, що відносяться до літературних, художніх і наукових здобутків, виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач (тобто авторські права); наукових відкриттів, винаходів і іншим правам, пов'язаним з різними видами промислової власності, а також із захистом від несумлінної конкуренції [7, с. 495].

Творчість - діяльність, що породжує щось якісно нове, що ніколи раніше не було. Діяльність може виступати як Т. у будь-якій сфері: науковій, виробничо-технічній, мистецькій, політичній і т.д.— там, де створюється, відкривається, винаходиться щось нове. Т. може розглядатися в двох аспектах: психологічному і філософському... [4, с. 330-332]; це цілеспрямована пошукова діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, з притаманною йому неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. Творчість властива людині, оскільки передбачає творця — суб'єкта творчої діяльності, яким може бути тільки людина [16, с. 18]; цілеспрямована пошукова діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що вирізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Творчість притаманна людині, оскільки передбачає творця — суб'єкта творчої діяльності, яким може бути тільки людина [24, с. 4]; діяльність, що породжує щось якісно нове і

відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Т. специфічна для людини, тому що завжди припускає творця — суб'єкта творчої діяльності; у природі відбувається процес розвитку, але не Т. [27, с. 1314]; 1. до діяти (1.Т.). Безустанна, постійна т. Самостійна т. Наукова, художня, літературна т. Процес творчості. Т. мас. Т. народу. Борошна творчості. Т. природи (про творчу діяльність природи). 2. Те, що створено в результаті цієї діяльності, сукупність створеного ким-будь. Т. Пушкіна. Тургенівська т. Дитяча т. Виставка здобутків російської народної творчості [6, с. 1309].

Відкриття — установлення невідомих раніше об'єктивне існуючих закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, що вносять корінні зміни в рівень пізнання [29, с. 234].

Відкриття наукове - нове досягнення, чинене в процесі наукового пізнання природи і суспільства [3, с. 618]; нове досягнення в процесі наукового. пізнання природи й суспільства. По радянському законодавству — об'єкт спец. правової охорони, яким визнається встановлення невідомих раніше об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, що вносять корінні зміни в рівень пізнання [27, с. 949].

Будь-який винахід (корисна модель, промисловий зразок тощо) — це розв'язання завдання, розкриття суті нового об'єкта техніки, яке стає товаром лише тоді, коли воно має споживчу вартість [13, ст. 1].

Винахід - нове і технічне рішення, що володіє істотними відмінностями, задачі в будь-якій області народного хазяйства, соціально-культурного будівництва або оборони, що дає позитивний ефект. Право на винахід засвідчується авторським посвідченням або патентом [27, с. 479]; у широкому змісті слова — нове технічне рішення завдання, що піднімає існуючий рівень техніки. У вузькому змісті винахід — технічне рішення, що визнане в якості винаходу державою і охороняється нею відповідно до діючого у кожній країні законодавством [2, с. 88]; нове технічне вирішення завдання, що має істотні відмінності у технічному вирішенні у будь-якій області народного господарства, соціально-культурного будівництва або оборони, що дає позитивний ефект [29, с. 121].

Підприємство - основна організаційна ланка народного господарства України. Підприємство - самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з

метою одержання відповідного прибутку (доходу) [14, ст. 1].

Інновації - новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери; інноваційна діяльність - діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг; інноваційний продукт - результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом.

Об'єктами інноваційної діяльності є: нові знання та інтелектуальні продукти; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції [12, ст. 1, 4, 14].

Метою Закону є створення правової бази для концентрації ресурсів держави на провідних напрямках науково-технологічного оновлення виробництва та сфери послуг у країні, забезпечення внутрішнього ринку конкурентною наукоємною продукцією та виходу з нею на світовий ринок [15].

Інноваційна діяльність передбачає інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін у стані продуктивних сил і прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, розробки і впровадження нових видів продукції і технологій [9, ст. 327].

Як бачимо, у випадку визначення інтелектуальної власності приймають участь такі категорії та поняття як розум, винахід, творчість, наукова та науково-технічна діяльність, мислення, розумова діяльність, нові знання, використання нових знань, здатність до мислення, раціонального пізнання, розумна діяльність, раціональне пізнання, духовність, здатність до мислення та розуміння, свідомість, «рассудок», виключні права, юридичний термін, продукт розумової праці, що охороняється законом, пошукова діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, цілеспрямована пошукова діяльність людини, наукове, нове досягнення, нове технічне вирішення завдання, результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, інтелектуальні продукти тощо.

Таким чином, викладене вище дає реальні підстави стверджувати, що термін інтелектуальна власність набагато складніший за власність, тільки з-за того, що спроба опису такої категорії як розум є сам по собі надто складним. **Однак, головним у розумінні інтелектуальної діяльності є**

розуміння того, що під час цієї діяльності створюються принципово нові знання. Правда ці знання можуть використовуватися як на благо, так і проти, однак, це є саме нові знання.

Тобто, тепер у нас є підстави для виказу власної точки зору на термін «інтелектуальна власність». Отже, інтелектуальна власність – це матеріалізовані, чи нематеріальні нові знання, які належить юридичній, чи фізичній особі.

Автор, формуючи термін, у даному випадку не приводить свої міркування стосовно правил визначення понять [17] та, відповідно до цього певних хиб у визначеннях у різних виданнях, також висловлюється сподівання, що й інші автори спробують також дати своє визначення інтелектуальної власності і порівняти його з авторським визначенням. Останнє дасть можливість до винесення обґрунтованих пропозицій законодавцю.

У подальшому вбачається доцільним дати визначення «права інтелектуальної власності», показати зв'язок між інтелектуальною та інформаційною діяльністю тощо.

Література:

1. Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия 2000.
2. Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е. М., «Советская Энциклопедия», 1972. Т. 10. Ива — Италики. 1972. 592 с. с илл., 37 л. илл., 7 л. карт.
3. Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е. М., «Советская Энциклопедия», 1974. Т. 18. Никко — Отолиты. 1974. 632 с. с илл., 24 л. илл., 6 л. карт., 1 карта — вкладка.
4. Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е. М., «Советская Энциклопедия», 1976. Т. 25. Струнино — Тихорецк 1976. 600 с. с илл., 27 л. илл., 3 л. карт.
5. Большая Советская Энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е. М., «Советская Энциклопедия», 1976. Т. 27. Ульяновск — Франкфурт. 1977. 624 с. с илл., 27 л. илл., 5 л. карт.
6. Большой толковый словарь русского языка. / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. — СПб.: «Норинт», 2000. — 1536 с.
7. Большой Энциклопедический Словарь: в 2-х т. / Гл. ред. А.М.Прохоров. — Сов. Энциклопедия, 1991, т. 2 — 1991 — 768с., с ил.
8. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Изд. «Русское слово», 1996 г. OCR Палек, 1998 г.
9. Господарський кодекс України. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 18, ст. 144).
10. Договір до Енергетичної Хартії (ст. 1) м. Лісабон, 17 грудня 1994 року (995_056).
11. Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах (ст. 2) м. Нью-Делі, 3 жовтня 2002 року (356_012).
12. Закон України «Про інноваційну діяльність». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, № 36, ст. 266).
13. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 12, ст. 165).
14. Закон України «Про підприємства в Україні». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 24, ст. 272).
15. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 13, ст. 93).
16. Інтелектуальна власність в Україні: правові засади та практика. — Наук.-практ. вид.: У 4-х т. / За заг. ред. О. Д. Святоцького. — Т. 1: Право інтелектуальної власності / С. О. Довгий, В. С. Дроб'язко, В. О. Жаров та ін.; За ред. В. М. Литвина, С. О. Довгого. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. - 500 с.- Бібліогр.: с. 493-497.
17. Карабанов М. В. Проблемы развития социальных понятий. — М.: Наука, 1985; Кузнецов В. Понятие и его структура. Методологический анализ. - К., 1997; Войшвилло Е. Понятие как форма мышления. - М., 1989; Ильенков Э. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении. - М., 1997; Хамидов А. Категории и культура. - Алма-Ата. 1992; Автономов А. Правовая онтология политики. К построению системы категорий. - М. 1999 та ін.
18. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 1) м. Відень, 20 грудня 1988 року (995_096).
19. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів (ст. 1) м. Страсбург, 8 листопада 1990 року (995_029).
20. Конституція України (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1996, № 30, ст. 141).
21. Міжамериканська конвенція проти корупції (прийнята на третій пленарній сесії 29 березня 1996 р.) (ст. 1) 29 березня 1996 року (998_089).
22. Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про патентно-ліцензійну, винахідницьку та раціоналізаторську роботу в Збройних Силах України» (Положення, п. 1.1) № 78 від 05.03.2001 (z0250-01) м. Київ.
23. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская АН.; Российский фонд культуры; - 2-е изд., испр. и доп. - М.: АЗЪ, 1995. - 928 с.
24. Підпригора О.А. Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності України. // Навчальний посібник для студентів юридичних вузів і факультетів університетів. Київ. Віддруковано на АТ «Київська книжкова фабрика». 1998. - 348 с.
25. Правознавство: Підручник / Авт. кол.: Демський С.Е., Ковальський В.С., Колодій А.М. (керівник авт. кол.) та інші; За редакцією академіка АПРН України, доктора юридичних наук, професора В. В. Копейчикова. - 7-е вид., стер. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - 736 с. Бібліогр. С. 724 - 726.
26. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р. «Концепція реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів».
27. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров.— 4-е изд.— М.: Сов. энциклопедия, 1986. —1600 с., ил.

28. Толковый словарь В. Даля ON-LINE Современное написание слов. Републикация выполнена на основе II издания (1880-1882 гг.) В. Даль Толковый словарь живого великорусского языка. (современное написание слов). Изд. «Цитадель», г. Москва, 1998 г.

29. Юридический энциклопедический словарь Гл. ред. А. Я. Сухарев; Ред. кол.: М. М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др.—М.: Сов. энциклопедия, 1984 — 415 с.